

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старој Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеитике модернизма у лирској ѡпрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сѡваралачке еволуције у раној лирици и збиркама ѡсама у ѡпрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићеве сѡваралашѡва</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оѡасном ѡућу – крајки ѡворни изрази усменој ѡорекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засѡуљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајѡић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у ѡпроцесу обликовања Проклете авије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajđić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о ѡтрадиционалном доживљају оносѡраној и неким елементима фолклорној модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡтерминологија и ѡена симболика у ѡумачењу Андрићеве дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у њричи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušiћ, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у њриповећкама „Пућ Алије Берзелеза“ и „Мућафа Маћар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трајично у књижевности: есеји Иве Андрића о њрози Симе Маћавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – њрожимање нарајивних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуирија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирина, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовога књижевнога рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровекованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглашена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклатио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуиџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна прострaнства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у вино буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿуѿа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео, бела, бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети, бели дан, бели цар, беле њеле, бела застава, бела маија, на белом хлебу, бели удовац, бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео, бела, бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке, од недеље, јарког сунца и златних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ЗНАКОВИ НА ОПАСНОМ ПУТУ – КРАТКИ ГОВОРНИ ИЗРАЗИ УСМЕНОГ ПОРЕКЛА У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА ИВЕ АНДРИЋА: ЗАСТУПЉЕНОСТ И ФУНКЦИЈА

ЉИЉАНА Ж. ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ*

„...С једне стране, опасан и неизвештан пут, а с друге, велика људска потреба да се човек не изгуби и снађе и да остави за собом трага.“

Иво Андрић, *Знакови поред љуша*

С а ж е т а к. – Предмет овог рада јесте истраживање колико су и како кратки говорни изрази усмееног порекла, оно што је Вук Стефановић Карацић називао „у обичај узете ријечи“, заступљени у *Знаковима поред љуша* Иве Андрића; какав је Андрићев однос према њима; ко их и у ком контексту казује; да ли су издвојени унутар нове књижевне целине или су као жанровска микроструктура потпуно у њу уклопљени; и, пре свега, какви су њихова функција и смисао у новом, писаном делу. Важним нам се чинио и однос ових усмених облика према пишечевој личној, ауторској паремиологији.

Кључне речи: Кратки говорни изрази, једноставни облици, пословица, изрека, питалица, контекст

Тема којом сам се бавила била је, као и претежни део онога што се тиче Андрићевог дела, и досад у више наврата разматрана. Било начелно, у оквиру општих разматрања односа Андрићевог дела према усменој књижевности и традиционалној култури¹, било појединачно.² Тако је пре

* Филозофски факултет у Новом Саду, joljilja@gmail.com

¹ Види (азбучним редом): Владимир Бован, *Народне умотворине у Андрићевом делу*, Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, Београд: Задужбина Иве Андрића, 1981, стр. 477–482; Светозар Кољевић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, стр. 471–476; Нада Милошевић, *Обрада фолклора у делима Иве Андрића*, Рад IX конгреса фолклориста Југославије, Сарајево: СФЈ, 1963, стр. 453–459; Владан Недић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Иво Андрић, Књ. 1, Београд: Институт за теорију књижевности и уметности, 1962, стр. 223–234; Hatidža Krnjević, *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd: Nolit, 1980, str. 151–185; Ljubomir Zuković, *Ivo Andrić i usmena književnost*, Stazama usmenosti, Nikšić: Univerzitetaska riječ, 1988, str. 147–308.

² Снежана Самарџија, „Знакови поред љуша“ и облици усмене књижевности, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 41/1993, св. 1, стр. 95–109; Stipe Botica, *Usmenoknjiževni fragmenti u Andrićevim „Znakovima pored puta“*, Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo, ur. Šimun Musa, Mostar: Pedagoški fakultet, 2003, str. 57–68. (Рад

скоро двадест пет година објављен текст Снежане Самарџије „*Знакови њоред њуша* и облици усмене књижевности“, у коме је издвојен и разматран већи део грађе коју сам и сама издвојила.

Разлог да ипак покушам да кажем нешто ново о већ обрађиваној теми била је, с једне стране, фасцинација стилском чистотом, концизношћу, и свеколиком дубином Андрићеве мисли, а, с друге, трајна заокупљеност говорним облицима усменог порекла³, који функционишу и као спона усменог и писаног стваралаштва, и као својеврсни обједињујући фактор унутар мањих заједница, националне културе, једног језика, али и шире. Ове „у обичај узете“ речи, синтагме или реченице, које „у говорној служби имају ширу или сталну употребу“⁴, бројне, тешко разлучиве формуле које прожимају наш говорни и писани језик, „као прелаз од свакодневног говора ка експресивности поетског језика“⁵, попут мицелијума подземних гљива, који чини кишне шуме јединственом

Стипа Ботице видела сам само у изводима, пошто зборник у коме је објављен нема ниједна библиотека на територији Србије.)

³ Види: Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Крајке њорне форме у Нушићевој „Госпођи министарки“ – засџуљеност, функција, значење*, Кад је била кнежева вечера?, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2009, стр. 17–30; Пешикан-Љуштановић Љиљана, *У њошреба сабље димскије – ресемантизација фолклорних форми у раним фарсама Александра Појовића*, Кад је била кнежева вечера?, стр. 53–64; Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Усмено у њсаном*, Београд: Београдска књига, 2009.

⁴ Миливоје В. Кнежевић, *О народним њорним њворевинама*, Антологија народних умотворина, Београд: Учитељски факултет, 2009, стр. 3 [дигитално издање, у оквиру пројекта Антологија српске књижевности]. Види такође (азбучним редом): Владимир Бован, *Предњвор*, Говорне народне творевине, Народна књижевност Срба на Косову, књ. 8, Приштина: Јединство, 1978, стр. 5–60; Тихомир П. Ђорђевић, *Из наших њословица*, Зборник радова, књ. IV, Београд: Етнографски институт, 1950, стр. 1–20; Бојан Јовановић, *Еџнойсихолошки асџекџи њаремииологије*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2009, Београд: Вукова задужбина, 2009, стр. 294–313; Марија Клеут, *Срџска народна књижевност*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001; Марија Клеут, *Сложеност једноставних облика народне књижевности*, Једноставни облици народне књижевности. Антологијска едџија Десет векова српске књижевности, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010, стр. 13–21; Нада Милошевић-Ђорђевић, *Пословица, Изрека*, Од бајке до изреке: обликовање и облици српске усмене прозе, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2000, стр. 182–185; Драгана Мршевић Радовић, *Фразеологија и национална кулџура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008; Јаша М. Продановић, *Морал и хуманост у нашим народним њословицама*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVIII, св. 1–2/1938, стр. 602–607; Биљана Сикимић, *Еџимологија и мале фолклорне форме*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996; Josip Kekez, *Ustmenoknjževna retorika*, Uvod u knjževnost, teorija, metodologija, ur. Zdenko Škreb, Ante Stamać, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983, 213–232; Wolfgang Meider, *Proverbs: A Handbook*. New York: Peter Lang Publishing Inc, 2012; Neal R. Norrick, *How Proverbs Mean*, Boston: Mouton Publishers, 1985.

⁵ Марија Клеут, *Срџска народна књижевност*, стр. 61.

биоценозом, повезују језик усмене и писане књижевности и језик свакодневнице, те веровања, културно и историјско искуство прошлости и савремености.

Притом, кратки говорни изрази усменог порекла функционишу вишеструко: као особена уштеда духовне и интелектуалне енергије⁶, односно, као „готова“, ауторитетом предака и колектива освештана „завештајна формулација искуства“⁷; они могу бити и начин истицања властитог припадања одређеној заједници или култури или повод за критичко конфронтирање с њом. Можемо их посматрати и као „једноставне облике“, који се, према Јолесовом (André Jolles) одређењу – насупрот уметничкој поезији – обликују готово спонтано, без свесне артистичке интервенције⁸ и указују на различите видове духовне заокупљености колектива који их користи. Можда и зато ови облици могу функционисати попут својеврсне шифре, врсте „пословачког говора“, који раздваја оне који разумеју значење одређене узречице од оних којима је она мање више бесмислена.

Добар пример за то јесу узречице сарајевских дућанција, „кратке и наоко без смисла“: „Имаш ли у шта?“; „Така земља“; „Не дај се“; „Хоће од тога, хоће“ (Знакови: стр. 317)⁹, које Андрић у *Знаковима њоред њуша* даје заједно са сажетим, али прецизним оцртавањем контекста у којем се користе и могућих функција које добијају унутар колектива:

У сарајевској чаршији кружи увек понека узречица, кратка и наоко без смисла, коју чаршијски људи понављају неуморно, у свакој прилици, дајући јој смисао који желе и који им тренутно треба, увек шалив, опсцен или подругљив (Знакови: стр. 317).¹⁰

Сама одредница „усменог порекла“ може, када је реч о овој врсти умотворина, имати сасвим условно значење. Постоји мноштво изрека, пословица, питалица, које нису усменог порекла, али јесу предмет нак-

⁶ Ово је парафраза Фројдове (Sigmund Freud) теорије досетке, по којој смех произлази из „неочекиване уштеде психичке енергије“ (Sigmund Frojd, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, prev. Tomislav Bekić, Novi Sad: Matica srpska, 1969, str. 131).

⁷ Нада Милошевић Ђорђевић, *Од бајке до изреке: обликовање и облици српске усмене њрозе*, стр. 182.

⁸ „Премда припадају умјетности, заправо не постају умјетнином” – André Jolles, *Jednostavni oblici*, preveo Vladimir Biti, Zagreb: Ce Ka De, 1978, str. 13.

⁹ Како се не би нагомилавале фусноте, најчешће коришћени извори означавани су скраћеницама, које су објашњене у Литератури.

¹⁰ Слично је, пре десетак година, међу мојим студентима почела да кружи узречица: „Лаки је мало нервозан“, као поруга на рачун професорске строгости, шаливо исказивање властитог расположења или пуки повод за смех.

надне фолклоризације¹¹, као и оних које могу бити усменог порекла, али су у одређену заједницу стигле посредством писаних извора, па се, када је о овим облицима реч, може говорити о различитим видовима адопције и адаптације.

Многоструке су функције ових творевина унутар писаних књижевних дела. На општем плану, оне могу бити посредан исказ припадања одређеном виду културе, облик саглашавања с „мудрошћу народа“ или с моралним и искуственим ставовима прихваћеним у традицији, али и повод за критичка разматрања, полемичко одбацивање, ресемантизацију, па и десемантизацију. Ни Андрићев однос према кратким усменим облицима које уноси као композиционе микроструктуре у своје фрагменте, није једнозначан.

Писац, с једне стране, истиче своје истинско уживање у лепоти и звучности било усмене фразе¹², било поједине речи¹³. Он тако сведочи о усменим изразима, који, „у лету ухваћени“, „плене и носе“ и његов слух и његов дух, а свестан је, истовремено, и тога да преносиоци у овим речима не морају сагледавати „неприступне видике и даљине“, које он сам у њима открива (*Знакови*: стр. 257). Ова акумулација смисла и значења, који превазилазе тренутну, практичну или естетску функцију умотворине, могла би проистицати управо из „заветне акумулације искуства“.¹⁴ Преносиоци ових израза су, по Андрићевом сведочењу мушкарци и „још чешће, жене из народа када говоре у јаком узбуђењу“ (*Знакови*: стр. 257):

Хватам те речи као случајно бачене и срећно нађене драгоцености, пловим неко време на свакој од њих као на слободном брзом облаку, и посматрам нове и невиђене светове око себе (*Знакови*: стр. 257).

¹¹ Из драме Душана Ковачевића *Балкански шипџун* ушла је у усмену употребу реплика: „А мене, ако се сете, сете“, коју користе и они којима њен примарни контекст није познат.

Истраживање Вање Баришић Јоковић, засновано на бази која обухвата 19 година заседања Народне скупштине Републике Србије (1997–2015), показује да се пословица о певцу који први закукуриче, из Андрићеве *Приче о кмеју Симану* преноси међу посланицима као „народна мудрост“, без свести одакле потиче. Слично функционишу и цитати из Његошевог *Горској вијенца*, па и из Шекспировог *Хамлета*. (Посланик говори о „мађарској народној пословици“ „Бити ил не бити“.) Види: Вања Баришић Јоковић, *Говорни изрази усменој порекла у скуйишинском јовору – засиуиљеноси, значење, функција*, докторска дисертација, Нови Сад : [В. Баришић-Јоковић], 2016. [У рукопису.]

¹² Тако је вика бозација на вашару: „Ево ладна, разгаљује!“ (*Знакови*: стр. 525) „добра реч“.

¹³ „Звучна реч источњачког порекла“, *алица* (рана трешња), постаје повод за лирску минијатуру изузетне лепоте: „подсећа на неочекивану велику радост која је једног пролећа, у предвечерје, истрчала пред нас на сеоски пут, кад смо је најмање очекивали“ (*Знакови*: стр. 528).

¹⁴ Нада Милошевић-Ђорђевић, *Пословица*, стр. 182.

Рефлекси те духовне игре, која је писцу „дража [...] од стварних доживљаја, игара и уживања“ (*Знакови*: стр. 257), јесу и његова бележења сликовитих хипербола, изрека, пословичних израза, обично са сасвим сажетим указивањем на говорника или околности у којим их је чуо¹⁵, или издвојених само стилизацијом у односу на остале Андрићеве фрагменте. Тако се у *Знакове њоред њуџа* уписује и говорни израз, по свој прилици, усменог порекла: „Не иде му се? Не иде му се! Ни зрну се не иде под жрвањ, па...“ (*Знакови*: стр. 311).

Као дијалог неименованих саговорника, који формом непосредно асоцира на усмену пословицу–питалицу, стилизовано је и промишљање о срећи и животу:

– Људи се не рађају зато да би живели дуго, били задовољни, или чак срећни...

– Па онда зашто?

– Не знам ни ја, али свакако најмање зато (*Знакови*: стр. 122).

Овај дијалог и не морају сачињавати „у лету ухваћене“ речи непознатих саговорника, већ је то, вероватније, фикционални унутрашњи дијалог писца, расправа са самим собом стилизована према усменој форми, истина, без одговора и поенте, којом се остварује емотивна дистанца и поништава могући зазорни „егзибиционизам осећања“, Андрићу тако мрзак.¹⁶

¹⁵ „Сврати да видиш гдје ја ватру пирим“ – позива ме један Бокелј да га посетим“ (*Знакови*: стр. 441).

„Отац се жали на сина који је нерадник и неваљао и пошао злим путем, расипа имање и злоставља остале чланове породице, па и оца самог.

– Камен да сам родио, имао бих на шта сјести. Овако, ништа“ (*Знакови*: стр. 441).

„Један Ужичанин говори сасвим озбиљно:

– Кад се Богу омакне (то једном у сто година!) па створи овакву будалу као што је овај Кузман, онда...“ (*Знакови*: стр. 442).

„Дрводеља из Новог жали се како нема добро осушеног дрвета за градњу намештаја.

– Шта ћеш ти кад је данас дошло вријеме па дрво не може да одлежи и да се осуши као некад. Не дају му стати, него што ’но кажу – још птица на њему пјева, а оно се већ употребљује за грађу“ (*Знакови*: стр. 442).

„Добар човјек, магарцу брат’. (Чуо на путовању по Боки Которској.)“ (*Знакови*: стр. 469).

„Да га узмеш за ноге и изврнеш наопако, пре би му истресао два ока из главе него два динара из џепова’. (Чуо у Сокобањи 1972. год.)“ (*Знакови*: стр. 482);

„Од једног новинара у Сарајеву. – Шта има од Сарајева до Илиће, пет-шест километара. Препишај хода!“ (*Знакови*: стр. 526).

„Док блешти снег на сунцу, један Босанац, човек из народа, каже, као извињавајући се што је задремао: ’Дремовна ова бјелина, па...’“ (*Знакови*: стр. 526).

¹⁶ „...Гори од стида од физичке голотиње“ (*Знакови*: стр. 303).

Анегдота о лекару из Х., који лечи Цигане – скитнице, поентирана је такође потенцијалном усменом питалицом:

А кад је лекар упитао једног старца где се сахрањују Цигани, он је одговорио посве природно:

– Тамо где има земље. (*Знакови*: стр. 420).

Сличан је и дијалог у коме оцу коме се родила друга кћер неименовани саговорник каже: „– Е, па сада ваља да терате, што 'но се каже, 'до прасета“ (*Знакови*: стр. 333).¹⁷

Заједничка и за уопштене исказе о усменим народним умотворинама и за наведене примере јесте несумњива топлина према „народним речима“ и уживање писца у њиховој звучности и лепоти. Ово несумњиво сведочи и о Андрићевој дубокој везаности за народну културу. Тако ће он егоцентризму и самозакупљености свог доба („Са живима разговарамо, мртве газимо, о будућима не мислимо“ – *Знакови*: стр. 134), у другом фрагменту ефектно супротставити слику човека који, упркос технологији модерног доба, носи у себи прадавног претка и општељудске склоности и страхове:

И кад, овако крајем октобра, уђемо у кућу и осетимо да су собе први пут загрејане, ми трљамо руке.

– Гле, ватрица.

И човек се прислања уз радијатор, заклапа очи, а пред њим се отвара растргана балканска равница и на њој човек, умотан и згрчен, привија се уз чобанску ватру, а бију га ветар и свака невоља (*Знакови*: стр. 295).

Андрић истиче и дубоку мудрост и истинитост ових изрека. Тако ће уз пословицу „Нико није без мане“¹⁸ (*Знакови*: стр. 411) рећи: „То кажу и живот то потврђује“ (*Знакови*: стр. 411), као што ће уз тврдњу „Завист је слепа и незаситљива“ рећи да је она „древна истина, казана и написана толико пута, али само онај ко је то на својој кожи осетио може да зна и оцени сву тежину те истине“ (*Знакови*: стр. 113). Па и сама формулација „каже пословица“ (*Знакови*: стр. 202); „У оној пословици“ (*Знакови*: стр. 232), одражава уважавање ауторитета пословице саме по себи.

Ипак, поред бројних исказа о мудрости, лепоти, тачности и дубини усмене речи, Андрић у *Знаковима њоред њуша* даје и низ критичких исказа, испољавајући тиме особену амбивалентност свог виђења света.¹⁹

¹⁷ „До прасета“, по свој прилици, значи и преко десеторо ако буде требало.

¹⁸ Варијанта ове пословице била би: „Дрво без гране и човек без мане не могу бити.“ (Миливоје В. Кнежевић, *Анџологија народних умотворина*, стр. 61).

¹⁹ „Да, не знам и не бих умео да објасним ни себи ни другима, јер је све у мени

„Свака ствар има лице и наличије“ (*Знакови*: стр. 57), а наличије „у обичај узетих“ речи, код Андрића се оцртава у различитој мери: од сумње до јасно изражених опомена да и ове искуством освештане речи могу у одређеном контексту бити страшне²⁰ као огледало насиља и мржње. Сумња се креће од нелагоде („Са нелагодношћу изговарам ту истину“ – *Знакови*: стр. 411), преко опомене да истинитост исказане мисли не мора подразумевати дубину и озбиљност већ она, иако је истинита, може бити банална и једноставна²¹, какво може бити све што се олако и без размишљања понавља.

Парафразу којом народ у Босни означава малоумног човека: „Тај није спасен“, Андрић ће проширити на све људе, опомињући: „нико од нас живих није спасен, него се стално и упорно спасавамо и спасу надамо“ (*Знакови*: стр. 122). Неисказивост „најлепших и најстрашнијих ствари“ (*Знакови*: стр. 195), те страх од заводљивих „уштеда духовне енергије“, наводе Андрића да у више наврата опомене свога читаоца: „Треба се чувати римованих истина и с неповерењем примати и њих и оне који их праве или сувише често употребљавају“ (*Знакови*: стр. 205). Страх од „лаког и пријатног израза којим најбоље и са најмање напора можемо да покажемо наше животно искуство, које нам увек изгледа велико и тешко, и нашу памет, о којој имамо обично најлепше мишљење“ (*Знакови*: стр. 259), којим Андрић мотивише своје одбацивање афоризма као жанра, може се, верујемо, проширити и на усмену пословицу.²² Она, попут афоризма, може бити „огледало у које ми хватамо људе и свет око себе“ (*Знакови*: стр. 259), али, нехотице, и властито лице. Андрић каже да „древне народне изреке“, зависно од тога ко их изговара, могу бити „права беда и – највећа благодат“ (*Знакови*: стр. 236).²³ Андрић је свестан да: „Народ не може да буде без риме и *какве било досетке* као ни без дувана и ракије“ (*Знакови*: стр. 45. Подвукла Љ. П. Љ.), али истиче и то да огорчење према рђавом наслеђу и предрасудама вреди само онда ако

и око мене магловито, вишезначно и противречно. Једино туга и стид због свега тога су јасни и стварни“ (*Знакови*: стр. 187); „А о људским стварима судим споро и тешко, са много за и против, често и мењам своје судове, а коначан, пун суд доносим много доцније, често га не донесем никад“ (*Знакови*: стр. 192).

²⁰ „Чуо сам страшну реч“ (*Знакови*: стр. 321).

²¹ „’Све има своје границе’ – како је једноставно поновити те речи баналне класичне истине“ (*Знакови*: стр. 118).

²² „...Као све симетрично изграђене мисли, или боље – досетке, и ова је само делимично тачна“ (*Знакови*: стр. 188).

²³ „У устима искрених и даровитих људи оне звуче као да су заиста у том тренутку рођене и први пут изговорене; сушта и овејана истина проговара из њих. А изговорене од глупака или лажова, малоумно или злонамерно, оне губе сваку вредност, не успевају да прикрију ни лаж ни глупост (напротив!), а саме изгледају жалосне, плитке и отрцане“ (*Знакови*: стр. 236).

„у исто време чинимо све што можемо да те погрешне идеје и дотрајале установе оборимо и заменимо их новим и бољим“ (*Знакови*: стр. 45).

„Народна мудрост“ за Андрића јесте *леја*, *дубока*, али и *безнадна*:

Она је свирепа фатаморгана наше савести; не чујемо је и не схватамо док год не учинимо противно од онога што она учи, али тада се одмах јавља да заједно с нама нариче нечујно над оним што смо лудо и неповратно изгубили (*Знакови*: стр. 197).

Андрић опомиње свог читаоца да „није ствар у речима, него [...] у намерама које имамо употребљавајући их, у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (*Знакови*: стр. 249). У случајно чувеном усменом поређењу успоставља се застрашујућа паралела између испијања раних шљива – тургуља²⁴ – и испијања људских очију: „Ако те ухватим, испићу ти очи као тургуље“ (*Знакови*: стр. 321). Они који прете овим се, посредно, изједначавају са змијом, хтонским бићем које у усменој поезији пије очи великог грешника, тешког болесника или покојника.²⁵

Тривијализовани изрази: „подметање ноге“, „извлачење асуре“, „ломљење врата“, за Андрића постају повод да их прво одбаци („Ја то увек замишљам негде далеко од себе, изван света у коме живим, негде у некој далекој прошлости или још даљој будућности“ – *Знакови*: стр. 55–56) да би га потом свест како је и његова садашњост „једном била будућност и да ће се некад звати прошлост“ (*Знакови*: стр. 56) суочила с тегобом и страхом: „и свет ми дође тесан и страشان као клопка“.

Ту *клопку светиша* добрим делом чине „наши људи“, њихов „начин гледања и поступци“ (*Знакови*: стр. 128). Иако се „све то“ писцу учини занимљивим, повремено лепим, а јесте „увек неочекивано и узбудљиво“, дубље промишљање му открива „да, све заједно узевши, није добро што је тако и да, како у Босни кажу, 'не може издобрити'“ (*Знакови*: стр. 128). Тако лепа народна реч, необичан ефектан глагол, постаје поента, али истовремено, и песимистичка опомена.²⁶

Код Андрића се авангардна десемантизација усмене терминологије углавном не јавља, па и ресемантизација је доста ретка.²⁷ Полазећи

²⁴ Овалне, плавомодре шљиве, веома слатке и мекане (што их чини погодним за печење ракије) припадају већ готово изумрлим аутохтоним врстама воћа.

²⁵ „Кроз кости јој проницала трава, / У трави се љуте гује легу / Очи пију, у траву се крију“.

²⁶ Види: Davor Dukić, *Karakterološka autopredodžba: „naši ljudi“ u Andrićevim „Znakovima“*, Andrićevi Znakovi, ur. Branko Tošović, Graz – Banja Luka – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige, 2016, str. 185–201.

²⁷ О десемантизацији и ресемантизацији види: Aleksandar Flaker, *Avangarda i tradicija, Poetika osporavanja: avangarda i književna ljevica*, Zagreb: Školska knjiga, 1982, str. 41–46.

од усмене пословице, изреке, формулативног исказа, фразе, Андрић обликује властита промишљања²⁸, која могу бити у пуном сагласју с усменим облицима. Сагласје, на пример, срећемо на самом почетку *Знакова њоред њуџа*, када Андрић властито промишљање људскога живота и „унутарњих борби које човек води“ (*Знакови*: стр. 11) поткрепљује усменом пословицом и изреком, као правилима која овде „важе више него игде“: „Не вежи тугу за срце“ и „Не треба ’пустити рђи на се’“²⁹. Овај фрагмент поентиран је пишчевом пословички сажетом мишљу: „А смрт је највећи и најсигурнији осветник“ (*Знакови*: стр. 11), која непосредно асоцира на низ усмених пословица и изрека „Сваком злу смрт је лек“³⁰; или „Једно мрело човека чека“ (Цветановић: стр. 48).³¹ Усменом пословицом „Стар пас за игру не мари“ (*Знакови*: стр. 202), Андрић поентира властито промишљање игре као феномена изузетно значајног за његову естетику³², схватање стваралаштва и позиције уметника.

Пишчево искуство може се и директно контрастирати с пословицом, а да то не функционише као порицање њеног смисла, већ као начин да се успостави битна разлика између аутора уметничког дела и власника „грађанског имања“:

После похвала и признања долази неизвесна судбина твога дела које није више у твојој власти, а јесте у свачијој помало. Твоје добро није склоњено ни заштићено, као грађанско имање. („Броди

Можда, као вид ресемантизације усмене изреке „ни крив ни дужан“, можемо посматрати Андрићев исказ „увек крив и свима дужан“ (*Знакови*: стр. 188).

²⁸ Мисли и промишљања, рефлексije (ма колико то биле жанровски неодређене категорије) ближе су ми као одређења Андрићевих *Знакова* од оних жанровских одређења која директно полемичу са писцем (види: Весна Војводић Митровић, *Сензициозносћ у Андрићевим „Знаковима њоред њуџа“*, Andrićevi Znakovi, str. 507–513; Zrinka Čoralić, Mersina Šehić, *Ima li u Andrićevom djelu „Znakovi pored puta“ aforizama?*, Andrićevi Znakovi, str. 573–590).

²⁹ „Варијанте у постојећим бележењима биле би: „Зид руши влага, а човека дерт и туга“ (Цветановић: стр. 45); „Не ваља свашто срцу примати“ (СНПос: стр. 194).

³⁰ Јован Миодраговић, *Народна њедајоџија у Срба или Како наш народ њодидже њород свој: деца и њородица у веровањима Срба*, Београд: Радио телевизија Србије, 2009, стр. 351.

³¹ Амерички паремиолог Нил Норик (Neal Norrick) развија у своме раду теорију да је, када је реч о добро познатој пословици, довољно изговорити „најмању препознатљиву јединицу“ (Neal Norrick, *How Proverbs Mean* [Како пословице значе], str 45) да би се асоцијативно призвала цела пословица.

³² О томе види: Милослав Шутић (ур.), *Андрић у свейлу естетике*, Нови Сад – Београд: Светови – Институт за књижевност и уметност – Задужбина Иве Андрића, 1994; Синиша Јелушић, *Слобода или нужносћ: о њојму њире код Андрића*, Поетички облици, Нови Сад: Змај, 2002, стр. 107–112; Vesna Vukićević Janković, *Andrić kao estetičar: estetski način osmišljavanja i slikanja*, Andrićevi Znakovi, str. 515–527.

у порту, солди на конту“ – говорили су стари Дубровчани.) Напротив, оно је незбринато, изложено непредвидљивим опасностима; зависти, мржњи без разлога, менама моде и укуса, свачијем погледу и додиру, намернику и злонамернику, сваком тумачењу, схватању и несхватању, настраности и слепом случају, злој вољи и тупој памети, сумњи и глупости (*Знакови*: стр. 225).

У *Знаковима* поред *йуџа* кратке народне умотворине функционишу и као сажети облик карактеризације, па и особеног (само)разоткривања лика. На пример, издвојен из контекста пословични израз: „Нигдје нема селамета³³ као на радију“, потенцијално је ироничан, па и сатиричан. Међутим, када је њим ефектно поентирана анегдота о некадашњем партизану, сарајевском ложачу Тамилу Куртовићу, који „живи са женом Шахом и две кћери ученице у малом стану и сања о бољем и већем“ (*Знакови*: стр. 464), онда, у контексту у коме су дате, ове речи нису ни ироничне ни сатиричне, већ, насупротив томе, значе тачно оно што исказују – Тамилову наду да ће тај општи селамет и њега обасјати, а, можда, и задовољство некадашњег партизана што бар негде постоји селамет за који се борио.

Анегдота о сиромашном муслиману с Вратника, који, немајући новца за нову одећу, даје свој стари фес на „калупирање“, да би, пробајући га, с комичним дивљењем узвикнуо: „Е, људи, што хаљинка измијени чојека, то је чудо!“ (*Знакови*: стр. 318), поентира се такође благим хумором и заокружује ефектном карактеризацијом лика сиромашног човека који је и малим задовољан.

Опис пијачне вреве и њених учесника постаје контекст у коме се саопштава један низ изрека, фраза, говорних израза, које битно доприносе продубљивању тек наговештених портрета казивача: „Бедно одевен прљав и необријан сељак лукава изгледа“ (*Знакови*: стр. 322) хвалише се, рецимо, примамљујући муштерије формулативним поређењем: „иде радња као вода ладна“, које директно противречи његовом бедном изгледу. Исто важи и за изреку коју казује „један дебео поднадуо човек без зимског капута, а новембар је месец“, чија је филозофска помиреност са животом таквим какав је умногоме неочекивана: „Иди право и чини добро, па се не бој никог“ (*Знакови*, стр. 323). Или, у другом фрагменту, опет на пијаци, „један угојен, румен човек запуштена изгледа (необријан, замашћено одело)“ (*Знакови*: стр. 472) казује варијанту Вукове пословице³⁴ потпуно усаглашену са властитим изгледом: „Такав ти је Ср-

³³ Селамет је божији благослов, склад и изобиље.

³⁴ „Данас ће ти јести, јести,
Докле не пукне;
А сјутра ће гладовати,
Докле не крепа“ (СНПос: стр 85).

бин – док има, он једе док не пукне, а кад нема, он трпи док не цркне“ (Знакови: стр. 472).

Андрићево сећање, наглашено је литераризовано управо портретом казивачице, „прецветале лепотице Циганке“ (Знакови: стр. 524), који помера и значење формулативног израза „бели бог“:

Остарела је пре времена; једино што је на њој остало неокрњено, то су бели, чврсти зуби који повремено блесну, док ми са заносом и сузама прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила.

– А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога! (Знакови: стр. 524).

Овде нам се доминантним чини истицање специфичног односа ромске заједнице према *белом* као квалитету већинске, боље социјализоване групе³⁵ а, потиснуто је оно значење које у свом тумачењу претпоставља Веселин Чајкановић. Он верује да је насупрот Црнобогу, Црноглаву – богу доњег света – код Словена, постојао и бели бог, Белобог, као господар горњег света. Његово постојање, сматра Чајкановић, може се доказивати преко топонимије и српских и бугарских идиома: „занимљив документ о белом богу можемо наћи у извесним српским и бугарским изразима [...]: ’не види белог бога’ [...], ’вика до белог бога’“.³⁶

Усмени израз пренесеног значења, може се, најзад, у потпуности уклопити у мање или више развијене приповедачке целине, где је његово значење битно условљено новим контекстом, а његова функција превасходно естетска. Тако се, рецимо, типска хипербола „коњу би реп ишчупао“, најчешће коришћена у усменој комуникацији као указивање да је неко довољно ојачао, односно, као тврдња да је онај ко се изговара нејакошћу и избегава посао довољно снажан да тај посао обави и преузме све обавезе које се пред њега постављају, у Андрићевој сугестивној краткој причи о наизглед безначајном догађају с периферије Сарајева, битно мења.

Дечацима који разбијају пустош и досаду („Послеподне некако отегнуто и безвољно. И земља и небо имају неодређену боју пустоши и досаде“), витлајући „као заставом“ прутом на коме „виси убијени слепић“, супротставља се „слабим али прекорним гласом“ „старији слаб човек“, „наслоњен на посрнулу ограду старинског гробља“ (Знакови:

³⁵ О томе, види: Marija Aleksandrović, *Bacila sam jabuku u peć: romske epsko-lirske i lirske pesme – starija i nova beleženja: klasifikacija, teme, značenja*, Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine, 2012.

³⁶ Веселин Чајкановић, *Мити и религија у Срба*, приредио Војислав Ђурић, Београд: СКЗ, 1973, стр. 351–353. Види, такође: В. И., В. Т., *Белобог*, Мифы народов мира, энциклопедия, 1, А–К, главный редактор С. А. Токарев, Москва: Российская энциклопедия, 1994, стр. 167.

стр. 333). Насупрот неспутаном, неусмереном динамизму дечачке игре („Кренуше даље, чета црвенокожаца са трофејом високо изнад глава“ – *Знакови*: стр. 334), стоји наглашена крхкост старијег човека „који изгледа као да леђима подупире гробљанску ограду“ (*Знакови*: стр. 334). Његова опомена да слепића не треба убијати јер је безазлена и корисна животиња, постаје повод за ново разгоревање дечачке обести. Њима је сличност са змијом довољно оправдање:

– А... што онда личи на змију? – каже дечак са колебањем у гласу.

Одмах му прискаче у помоћ други дечак, мален и дрзак:

– Што не личи на... на...?

Није умео да каже на што и заћутао је, али се одмах јави трећи, подругљиво, весело:

– Што не личи на... мачку?

То одједном растера сваку забуну и прекиде ћутање међу дечацима. Сви заграјаше у један глас, окрећући подругљиво насмејана лица према старом човеку.

– Што не личи на краву?

–...на коња?

–...на кућу? (*Знакови*: стр. 334).

Њихова разузданост је, истовремено, повод да човек настави разговор сам са собом. Израз пренесеног значења „коњу би реп ишчупали“, у његовом монологу који замире као „нечујно мрмљање, само жвакање безубим устима“, добија буквално значење: „Убили би ви и мачку. И коњу би реп ишчупали. И кућу би разорили, какви сте. И...“ (*Знакови*: стр. 334, нагласила Љ. П. Љ.). Привидно безначајан сукоб прераста овде, у неразрешиви сраз младости и старости, оних за којих смрт још увек не постоји и онога ко јој се свакодневно примиче, постајући све болније свестан вредности било ког и било чијег живота.

Цео фрагмент о старијем човеку који коментарише младића који шета с девојком, постаје упечатљива прича о људској злоби и застрашујућим понорима безразложне мржње. Перифрастичка претња / опомена да би требало неке нешто учинити, овде, захваљујући контексту Андрићевог приповедања, постаје сажети облик карактеризације лика, али и повод за промишљање о застрашујућем људском злу које навлачи различите маске и говори различите језике:

старији човек, душевни богаљ и физичка наказа, гледа их мутним злим погледом и каже другом, сличном, до себе: „И овоме би клипану требало малко поткратити ноге да не парадира овако по улицама!“ (*Знакови*: стр. 442).

Да је тако, покушаћу да покажем на примеру Ћопићеве *Башће слезове боје*. Код Ћопића су претње, на нивоу израза, много директније:

Добиће неко вилама иза рогу, па ће га проћи воља за Маријаном.

Охо, кад већ он тако каже, онда крупни млини мељу. Вилама се обично пријетило мом стрицу Ници, старом виловњаку, спадалу и стрмоглавцу, кад би тај улетио у какву крупну петљавину, а он је, дао бог, читавог вијека упадао из неприлике у неприлику.³⁷

Претње које користи приповедачев дијед Раде, битно су различите од израза које користи Андрићев јунак, ублаженог на нивоу речи („тревало *малко* поткратити ноге“). Ипак, код Ћопића и претња постаје један од елемената којима се указује на дечију, голубију, лирски безазлену природу старца, пошто је и приповедачу и читаоцу јасно да се претња никада неће реализовати, док Андрић изричито тврди: „Овакав какав је, он им не може нашкодити и врло је вероватно да им неће никад ни моћи ништа, али кад би могао...“ (*Знакови*: стр. 442).

Андрић и невелики број властитих мисли формално и садржински обликује по моделу усмених творевина. На пример:

„Што не боли – то није живот, што не пролази – то није срећа“ (*Знакови*: стр. 40);

„Ко људима све верује, пролази рђаво; ко ништа не верује, још горе“ (*Знакови*: стр. 56);

„Живимо од илузија, од њих и гинемо“ (*Знакови*: стр. 124);

„Са живима разговарамо, мртве газимо, о будућима не мислимо“ (*Знакови*: стр. 134);

„Живети није лако ни мраву у мравињаку ни птици на грани, а камоли човеку уметнику у овом сложеном и тврдом свету“ (*Знакови*: стр. 204);

„У свакој игри, као и у свакој уметности, човек губи себе“ (*Знакови*: стр. 214).

Андрић у *Знаковима* поред *џуџа* различито назива кратке говорне облике говорног порекла³⁸: *реч*, *народна мудрост*, *џословица*, *древна истина*, *класична истина*, *узречица*, *изрека*. Унутар његовог текста ови облици, по правилу бивају јасно издвојени:³⁹

³⁷ Бранко Ћопић, *Маријана*, Башта слезове боје, Београд: Учитељски факултет, 2009, стр. 42. [Дигитално издање]

³⁸ У једном броју случајева он користи традиционалне облике истицања: „што кажу“, „каже народ“, „има реч“.

³⁹ Види: Снежана Самарџија, *нав. дело*, стр. 100.

1) Указивањем на простор, време из којих потичу, или указивањем на колектив или појединца који их преносе.⁴⁰

2) Бележењем / имагинарањем контекста и текстуре бележења.

Добар пример естетског учинка који се постиже описом контекста и текстуре извођења јесте хуморно интонирани фрагмент у коме су усмени изрази добрим делом огледало немоћне злобе и самозаваравања слабог човека:

Вративши се кући, блед и задихан, Славуј говори узбуђено:

– Идем Кнез Михаиловом. Код Пеливанове радње, као да је из земље никао – Јеленкић. Иде ивичњаком тротоара, право према мени. И сме, рђа, да ме погледа. Али, ја само оборим поглед; и то онако крвнички, како само ја умем. Не гледам га, а видим га; и он види да га видим, док у себи мислим: „Ђубре!“ А кога ја тако презрем, тај је готов. Заувек! Боље му је да га Бог с неба презре. (*Знакови*: стр. 490).

Формулативна хипербола којом се завршава овај фрагмент: „Боље му је да га бог с неба презре“ (*Знакови*: стр. 490), непосредно асоцира на изреку из Вукове збирке: „Ако га бог зна колико ја, зло по њ“, где такође слутимо комички наглашену самосвест безначајног човека који уображава да се својим негативним мишљењем о ближњем изједначи са самим Богом.

Наравно треба истаћи да није реч ни о контексту ни о текстури како их разумевају изучаваоци фолклора⁴¹, већ пре о њиховој, највећим делом фиктивној, реконструкцији унутар ауторског текста, чија је функција примарно естетска, па се тиме битно разликује од превасходно практичних функција ових облика у усменој комуникацији.⁴²

3) Казивачи, преносиоци могу бити сасвим неодређени, сведени на заменицу (они, ви), која се или казује („ви нама кажете“ – *Знакови*: стр. 406), или се подразумева на основу облика глагола („кажу“). У оба случаја ово указује на колектив као преносиоца. Они могу бити именовани

⁴⁰ Када је реч о простору и о детопонимно именованим преносиоцима, највише је примера из Босне (дванаест случајева), потом из Србије (шест случајева), једнак је број примера везан за Херцеговину (три), и Црну Гору (три), а по један пример се везује за историјски Дубровник, исток, класичну старину.

⁴¹ О томе види: Alan Dundes, *Tekstura, tekst, kontekst*, Folkloristička čitanka, ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2010, str. 91–106; Снежана Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Београд: Народна књига – Алфа, 2007, 17.

⁴² Види: Maja Bošković Stuli, *O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta*, Folkloristička čitanka, ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2010, str. 181–198.

најопштије („човек из народа“, „људи“) и/или етнички или детопонимно, могу, сем тога, бити портретисани сасвим овлаш или детаљније. Ове скице портрета могле би бити прибелешка, ментална и материјална, чија је сврха неко будуће, детаљније развијање лика. Најзад, могу бити и именовани иницијалима⁴³, или пуним именима, која су, обично, сигнал да се пословицом или изреком поентира анегдотски уобличен фрагменат.

Кратки говорни изрази говорног порекла на различите начине се наводе, асоцирају и користе у Андрићевим *Знаковима њоред њуџа*, али, по правилу, иако најчешће бивају јасно издвојени, они се чврсто уклапају у уметнички и естетски комплекс нове творевине, било као елемент карактеризације лика, било као огледало које сажима слику света, било као модел по коме се, понекад, обликују пишчеве властите мисли. Њихова функција никад није само илустративна, већ они често постају битан део новог значења, а тиме и део оних знакова које писац оставља иза себе, свестан њихове пролазности и подложности заборава, али једнако свестан и тога да су:

они потребни, као што је природно и потребно да се ми људи један другом саопштавамо и откривамо. Ако нас ти кратки и нејасни знаци и не спасу од лутања и искушења, они нам могу олакшати лутања и искушења и помоћи нам бар тиме што ће нас уверити да ни у чему што нам се дешава нисмо само, ни први ни једини (*Знакови*: стр. 7).

У том контексту и народне умотворине постају драгоцене знакови једне културе, али и повод за стални стваралачки дијалог у новим делима и новим временима.

СКРАЋЕНИЦЕ

Знакови: Иво Андрић, *Знакови њоред њуџа*, Нови Сад: Школска књига 2015.

Клеут: Марија Клеут, прир., *Једносџавни облици народне књижевности*, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности; Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010.

Кнежевић: Миливоје В. Кнежевић, *Анџолоџија народних умотворина*, Београд: Учитељски факултет, 2009. [Дигитално издање, у оквиру пројекта Антологија српске књижевности <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR> 15. 5. 2017].

⁴³ Иако то не могу доказати, верујем да је Ћ. С. који писца „теши, добронамерно и дискретно, и каже: ’Увек је најбоље онако како јесте’“, у ствари, Ћамил Сијарић.

СНПос: Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њословице и друје различне као оне у обичај узетие ријечи*, Беч: Штампарија јерменског манастира, 1849. Навођено према: Сабрана дела Вука Караџића, књига девета, приредио Мирослав Пантић, Београд: Просвета, 1965.

Цветановић: Владимир Цветановић, прир., *Народне њословице*, Народна књижевност Срба на Косову, књ. 7, Приштина: Јединство, 1980.

ЛИТЕРАТУРА

Вања Баришић Јоковић, „Говорни изрази усменог порекла у скупштинском говору – заступљеност, значење, функција“, докторска дисертација, Нови Сад : [В. Баришић-Јоковић], 2016. [У рукопису.]

Владимир Бован, *Предјовор*, Говорне народне творевине, Народна књижевност Срба на Косову, књ. 8, Приштина: Јединство, 1978, стр. 5–60.

Владимир Бован, *Народне умотворине у Андрићевом делу*, Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, Београд: Задужбина Иве Андрића, 1981, стр. 477–482.

Весна Војводић Митровић, *Сентенциозност у Андрићевим „Знаковима њоред њуџа“*, Andrićevi Znakovi, ur. Branko Tošović, Graz – Banja Luka – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige, 2016, str. 507–513.

В. И., В. Т., *Белобог*, Мифы народов мира, энциклопедия, 1, А–К, главный редактор С. А. Токарев, Москва: Российская энциклопедия, 1994, стр. 167.

Тихомир П. Ђорђевић, *Из наших њословица*, Зборник радова, књ. IV, Београд: Етнографски институт, 1950, стр. 1–20.

Синиша Јелушић, *Слобода или нужности: о њојму ипре код Андрића*, Поетички облици, Нови Сад: Змај, 2002, стр. 107–112.

Бојан Јовановић, *Еџнойсихолошки асџекџи џаремииолоџије*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2009, Београд: Вукова задужбина, 2009, стр. 294–313.

Марија Клеут, *Српска народна књижевности*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

Марија Клеут, *Сложености једноставних облика народне књижевности*, Једноставни облици народне књижевности, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010, стр. 13–21.

Миливоје В. Кнежевић, *О народним џоворним џворевинама*, Антологија народних умотворина, Београд: Учитељски факултет, 2009, стр. 3 [Дигитално издање, у оквиру пројекта Антологија српске књижевности <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR> 15. 5. 2017].

Светозар Кољевић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, стр. 471–476.

Нада Милошевић, *Обрада фолклора у делима Иве Андрића*, Рад IX конгреса фолклориста Југославије, Сарајево: СФЈ, 1963, стр. 453–459.

Нада Милошевић-Ђорђевић, *Пословица, Изрека*, Од бајке до изреке: обликовање и облици српске усмене прозе, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2000, стр. 182–185.

Јован Миодраговић, *Народна педагогија у Срба или Како наш народ подиже пород свој: деца и породица у веровањима Срба*, Београд: Радио телевизија Србије, 2009.

Драгана Мршевић Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Владан Недић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Иво Андрић, Књ. 1, Београд: Институт за теорију књижевности и уметности, 1962, стр. 223–234.

Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Крајње јоворне форме у Нушићевој „Госпођи министарки“ – засиуљеност, функција, значење*, Кад је била кнежева вечера?, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2009, стр. 17–30.

Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Ујојреба сабље димискије – ресемантизација фолклорних форми у раним фарсама Александра Пойовића*, Кад је била кнежева вечера?, стр. 53–64.

Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Усмено у њисаном*, Београд: Београдска књига, 2009.

Јаша М. Продановић, *Морал и хуманост у нашим народним њословицама*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVIII, св. 1–2/1938, стр. 602–607.

Снежана Самарџија, *„Знакови њоред њуџа“ и облици усмене књижевности*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 41/1993, св. 1, стр. 95–109.

Снежана Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Београд: Народна књига – Алфа, 2007.

Биљана Сикимић, *Еџимологија и мале фолклорне форме*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.

Бранко Ђопић, *Маријана*, Башта сљезове боје, Београд: Учитељски факултет, 2009. [Дигитално издање, у оквиру пројекта Антологија српске књижевности <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR> 15. 5. 2017].

Веселин Чајкановић, *Миџ и релиџа у Срба*, приредио Војислав Ђурић, Београд: СКЗ, 1973.

Милослав Шутић (ур.), *Андрић у светлу естетике*, Нови Сад – Београд: Светови – Институт за књижевност и уметност – Задужбина Иве Андрића, 1994.

* * *

Marija Aleksandrović, *Bacila sam jabuku u peć: romske epsko-lirske i lirske pesme – starija i nova beleženja: klasifikacija, teme, značenja*, Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine, 2012.

Maja Bošković Stuli, *O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta*, Folkloristička čitanka, ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2010, str. 181–198.

Zrinka Ćoralić, Mersina Šehić, *Ima li u Andrićevom djelu „Znakovi pored puta” aforizama?*, Andrićevi Znakovi, str. 573–590.

Davor Dukić, *Karakterološka autopredodžba: „naši ljudi“ u Andrićevim „Znakovima“*, Andrićevi Znakovi, str. 185–201.

Alan Dundes, *Tekstura, tekst, kontekst*, Folkloristička čitanka, str. 91–106.

Aleksandar Flaker, *Avangarda i tradicija*, Poetika osporavanja: avangarda i književna ljevica, Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Sigmund Frojd, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, prev. Tomislav Bekić, Novi Sad: Matica srpska, 1969.

André Jolles, *Jednostavni oblici*, preveo Vladimir Biti, Zagreb: Ce Ka De, 1978.

Josip Kekez, *Usmenoknjiževna retorika*, Uvod u književnost, teorija, metodologija, ur. Zdenko Škreb, Ante Stamać, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983, 213–232.

Wolfgang Meider, *Proverbs: A Handbook*. New York: Peter Lang Publishing Inc, 2012.

Neal R. Norrick, *How Proverbs Mean*, Boston: Mouton Publishers, 1985.

Vesna Vukićević Janković, *Andrić kao estetičar: estetski način osmišljavanja i slikanja*, Andrićevi Znakovi, str. 515–527.

Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović

SIGNS BY THE DANGEROUS ROAD:
SPOKEN PHRASES OF VERBAL ORIGIN IN IVO ANDRIĆ'S
SINGS BY THE ROADSIDE: REPRESENTATION AND FUNCTION

S u m m a r y

The subject of this paper is to research how much, and in which way short spoken phrases of verbal origin, or as Vuk Stefanović Karadžić called them “the usual sayings”, are represented in Ivo Andrić's *Signs by the Roadside*; what Andrić's attitude towards them is; which character uses them and in which context; whether they are separated within a new literar unity, or they are completely integrated into it as a genre microstructure. The main question was what their function and meaning are in a new, written work. It was relevant and we have seen the importance in how these spoken phrases correlate to author's personal paremology.

The research has shown that short spoken phrases of verbal origin in various ways cite, associate, and are used in Andrić's *Signs by the Roadside*. Although often separated, they fit firmly into the artistic and aesthetic complex of the new creation as: an element of characterization; the focus of the image of the world; a model for author's own thoughts modeling. Their function is never just illustrative, they often become an essential part of the new meaning, and thus a part of those signs that are author's legacy.

